

בשאר בגדי הכהונה

האחרונים נחלקו האם דין זה הוא דוקא במעיל, או גם בשאר בגדי כהונה. יש אומרים⁴ שדין זה קיים גם בשאר בגדי הכהונה, כיון שגם בהם יש איסור קריעה (יומא עב,א: "המקור בגדי כהונה – לוקה, שנאמר לא יקרע"; וכן פסק הרמב"ם בהל' כלי המקדש ט,ג). מה שנקטה הגמרא "מעיל שנטמא" אינו בדווקא, אלא נגררה הגמ' אחר לשון התורה, בה נכתב האיסור במפורש לגבי המעיל⁵. ויש חולקים⁶, שדין זה אינו שייך אלא במעיל, כיון שאיסור קריעתו הוא מוחלט, אבל בשאר בגדי כהונה – אין איסור לקרוע אותם אלא ב"דרך השחתה", ולכן מותר לקרוע אותם לצורך, כגון במקרה הנדון כאן, שקריעת הבגד נועדה לקיום מצות הכיבוס. מקור שיטתם הוא מדיוק בדברי הרמב"ם (הל' כלי המקדש שם): "והקורע פי המעיל לוקה, שנאמר: 'לא יקרע', והוא הדין לכל בגדי כהונה, שהקורע אותם דרך השחתה – לוקה", ומשמע שהבדיל בזה בין המעיל לבין שאר הבגדים. אך הלשון "והוא הדין" אינה נוחה לביאור זה (ועיין שו"ת עין יצחק א"ח סי' ז); ועוד, שגם קריעה לצורך הכיבוס יכולה להחשב "דרך השחתה", מכיוון שאת הבגד הזה הוא רוצה לקלקל, אף על פי שהדבר נעשה לשם מצוה (שו"ת בית אפרים יו"ד סי' סא). להרחבה בעניין זה עיין 'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קפ.

בגמרא (לעיל פח,א) נאמר, שאין מכבסים את בגדי הכהונה שנתלכלכו מדבר מה, על כל פנים כשהתלכלכו במידה כזו שהם זקוקים לחומרי כביסה, וזאת משום "אין עניות במקום עשירות". בפירוש התורת כהנים המיוחס לר"ש (צו פרק ו,ח) כתב, שהדין שאין לכבס הוא מדרבנן בלבד, ואין בכוחו לבטל את המצוה מדאורייתא לכבס בגד שניתז עליו מדם החטאת. עוד כתב, שלאחר הכיבוס יהיה המעיל ראוי לשימוש לכתחילה³.

פי המעיל. נאמר בתורה: "והיה פי ראשו בתוכו, שפה יהיה לפיו סביב, מעשה אורג, כפי תחרא יהיה לו, לא יקרע" (שמות כח,לב). פירוש: יש לעשות מכפלת לפתח הצואר במעיל, כדי שלא יקרע (רש"י). בגמרא (יומא עב,א) למדו, שאין זה רק טעם למצוה אלא איסור בפני עצמו לקרוע את המעיל, ואף את שאר בגדי הכהונה.

מערכה רנ. כיבוס בשבעה סממנים (צה,א-ב)

מחדש שגם בדיני הכיבוס שנזכרו בתורה יש להשתמש בשבעת הסממנים הללו.

הלכה זו מעוררת כמה שאלות, ביחס להבנה הפשוטית הנ"ל: האם המכבס את הבגד במים או בחומרים אחרים עד לניקויו המוחלט לא יצא ידי חובת כיבוס? ומאידך: אם הועברו שבעת הסממנים ועדיין נותר רושם מן הדם – האם המכבס יצא ידי חובתו? האם העברת הסממנים היא מעשה בעל תכלית עצמית, או שאיננה אלא אמצעי לניקוי טוב של הבגד? לשון אחרת: האם מצות הכיבוס היא מצוה לבצע פעולת כיבוס, והעברת הסממנים היא הגדרת הפעולה, או שמא עיקרה של המצוה הוא בתוצאה, היות הבגד נקי, והסממנים אינם אלא דרך להשגת תוצאה זו?

לשאלות אלו יש השלכה חשובה לביצוע המעשי של דין כיבוס בימינו, כשמקובל להשתמש בחומרי כביסה אחרים:

נאמר בתורה לגבי בגד שניתז עליו מדם החטאת: "תכבס במקום קדוש" (ויקרא ו,כ). מצוה נוספת של כיבוס נאמרה בבגד המנוגע: "וציזה הכהן וכבסו את אשר בו הנגע" (ויקרא יג,נד)¹. בפשטות, הכיבוס הוא ניקויו של הבגד בכל אופן שהוא, אפילו במים ללא חומרי ניקוי, ובלבד שלבסוף יוסר ממנו הדם או הנגע; אולם בסוגייתנו מובאת מימרה של רבה בר אבובי המתייחסת לשני דינים אלו: "דם חטאת ומראות נגעים – צריכין שבעת סממנין".

שבעה סממנים אלו נזכרו במשנה במסכת נידה (סא,ב-סב,א): "שבעה סמנין מעבירין על הכתם: רוק תפל, ומי גריסין, ומי רגלים, ונתר ובורית קמוניא ואשלג". מטרת העברת הסממנים על הכתם היא לראות האם הכתם עובר, או שמראהו נחלש (וזהו ראייה שהוא דם נידה), או שהכתם עומד בעינו (וזהו ראייה שזהו צבע ולא דם). רבה בר אבובי

(מנחת חינוך קא,א; שו"ת חתם סופר יו"ד סי' רסד; שו"ת אבני נזר א"ח סי' לד,א). הסבר זה קשה מהגמ' ביומא (עב,א), האומרת שהקורע בגדי כהונה לוקה, ומביאה ראייה מהפסוק "לא יקרע" המדבר במעיל; אולם ראה במנ"ח (שם), שכתב שהרמב"ם דחה גמרא זו מהלכה, על פי המשתמע בסוגיה כאן שאיסור הקריעה שלא בדרך השחתה אינו נוהג אלא במעיל.

1. בדרך כלל לשון "כיבוס בגדים" שבתורה מובנה טבילה לשם טהרה, ותורגמה באונקלוס בשורש "צבע", ובשני אלו, שהם במובן של ניקיון, תרגם "חורר" (לדוגמא בולטת לדבר עיין תרגומו לויקרא יג,נח).

3. לדיון בדבריו עיין לעיל מערכה ריז הערה 12.

4. רדב"ז (הל' מעשה הקרבנות שם); משנה למלך (הל' כלי המקדש ט,ג), והל' כלאים ט,יא); קרן אורה.

5. משנה למלך (הל' כלאים שם); שפת אמת (יומא עב,א).

6. בעל 'קרבן חגיגה' (הובא במל"מ הל' כלה"מ ומעה"ק שם). יש המבארים בטעמו של חילוק זה, שאיסור "לא יקרע" נאמר דוקא במעיל, ואילו בשאר בגדי הכהונה איסור הקריעה נובע רק מהפסוק (דברים יב,ו): "לא תעשון כן לה' אלהיכם", שהוא איסור כללי להשחית תשמישי קדושה, ולכן אין בהם איסור אלא בדרך השחתה

ויש שכתבו שהרוק מרובה (רמב"ם הל' איסורי ביאה ט,לח) עד כדי שהמאכל מאוס (רבי תנחום הירושלמי, 'המדריך המספיק', ערך 'חלק')². לא נתבררה לנו התועלת בגריסים בכיבוס.

ג. מי רגלים. לאחר שעברו עליהם שלושה ימים לפחות, אך לא יותר מארבעים יום (תוס' שבת צ,א ד"ה מי רגלים). במי רגלים יש נתרן, והיו נוהגים לשמור מי רגלים ואף למכור אותם לצורך הכביסה (תוספתא תרומות פ"י הי"ד). ד. נתר. הגמ' מציינת שהוא מאלכסנדריה (בניגוד ל'נתר אנטיפטריי"). בירושלמי (שבת פ"ט ה"ה) הוזכר הנתר בשמו היווני: "נטרון". הנתר מאלכסנדריה (nitrum alexandrinum) מוזכר גם בכתבים רומאיים כחומר כביסה³. בראשונים נאמרו כמה פירושים בעניינו:

1. רש"י (שבת פטב, ד"ה נתר וסנהדרין מטב, ד"ה נתר) כותב שהוא מין אדמה הנקרא "ניטרא", וביאור לעזי רש"י מסביר שכוונתו למלח הנקרא חנקת האשלגן (ראה תמונה).

חנקת אשלגן. גביש מלח זה הוא הנתר על פי שיטת רש"י.

2. הרמב"ם (בפירושו לכלים פ"ב מ"א) מביא את פירוש הגאונים⁴ שהנתר הוא הנקרא בערבית "שב", ושמו הצרפתי 'אלום'⁵. מדובר בגביש מלח המורכב מאשלגן ואלומיניום (מוכר בחלק מעדות ישראל בשמות 'אבן שאבה' או 'אבן המלח'; יש שמשתמשים בו לעצירת דימום). הרמב"ם (כלים שם) מאריך לדחות דעה זו, שכן המשנה מזכירה "כלי נתר", ולדעתו אי אפשר לעשות כלים מחומר זה (אך עיין תוס' בע"ז שם ד"ה כלי נתר, הכותבים שיש כמה סוגי "נתר", וזה המשמש לכביסה אינו זה שעושים ממנו כלים).

בעבודה זרה לגב, בשם "יש מי שאומר".

5. עיין רש"י עבודה זרה לגב, ד"ה מחפורת ומנחות מבב, ד"ה מגביא. הרמב"ם כותב 'אלשב', ('אל' הוא ה' הידיעה בערבית), ובתרגום הישן תורגם 'אלום'. גם הריטב"א (עבודה זרה לגב) מזהה את ה"שב" עם 'אלום', וכן בספר השרשים לר"י בן גנאח, שורש 'נתר' (מובא באוצר הגאונים לשבת, חלק הפירושים, סי' קעט).

האם בבית המקדש השלישי יתקיים דין הכיבוס דווקא בשבעת הסממנים הללו (ואם כן – האם אנו יכולים כיום לזהות אותם?), או שניתן להשתמש בחומרי הכביסה הנהוגים כיום?

שבעת הסממנים

כתב בבית יוסף (יו"ד סי' קצ): "ענין העברת שבעה סמנים הללו מבואר בגמרא פרק האשה ובדברי הרמב"ם פרק ט' מהלכות איסורי ביאה, וקצת משמותם לא נתברר לנו עכשיו מה הם, הילכך לדידן נפל ענין העברת שבעה סמנים בבירא". וכן פסק בשולחן ערוך (שם, סעיף לא): "עכשיו אין לנו העברת ז' סמנים, מפני שאין אנו בקיאים בקצת משמותם" (וקדמו בזה המאירי בנדה שם).

עם זאת, נשתדל לרכז בקצרה את המידע אודות סממנים אלו, והצעות הזיהוי לשמות החומרים המופיעות בדברי מפרשים וחוקרים. בעיקרו של דבר, חומרי הכביסה הקדומים מבוססים על נתרן ואשלגן, שהם מרכיב משמעותי בחומרי הכביסה עד ימינו אנו.

א. רוק תפל. רוק חסר טעם. מדובר ברוקו של אדם בבוקר, לאחר שהתעורר משנת הלילה וטרם אכל ושתה וגם לא הרבה בדיבור (גמ' בנדה שם). רוק זה, שאינו מעורב בנוזל ממאכל כלשהו, מכיל חומרים מתסיסים המסייעים בפירוק חומרים.

פול. רוק האדם אחרי לעיסתו הוא אחד מחומרי הניקוי.

ב. מי גריסים. רוק האדם אחרי לעיסת גריסים של פול. יש שנראה מדבריהם שהגריסים עיקר והרוק נועד להרטיבם (לשון המאירי בסנהדרין מטב, ב: "והוא שלועס את הגריס עד שיתלחח הגריס עם רוקו", וכן משמע ברש"י שם ובנידה),

2. הדבר תלוי בפירוש המשפט במשנה בנידה: "מי גריסין – לעיסת גריסין של פול חלוקת נפש", שנאמרו בו פירושים רבים.

3. קרויס, 'קדמוניות היהודים', ח"ב עמ' 148 בשם פליניוס הרומי.

4. לשונו: "כל מי שפירש את המילים ואשר הגיע לידו", וכן כתב בפירוש ר"ח

ה. בורית. הגמ' (נדה סב,א) קובעת שהיא צמח, סוג של אהל. רש"י⁷ מזהה אותו עם "אירבנו שבונרייא", הנקרא כיום "בורית" (saponaria)⁸. הרמב"ם כותב שהוא הצמח הקרוי בערבית "אלגאסול", וכן ביד רמ"ה בסנהדרין⁹. הרב קאפח מזהה את הצמח המוזכר ברמב"ם עם זה הקרוי בימינו 'נטופית רפואית' (או 'חוטמית רפואית') (althaea officinalis). לעומתו, יש שכתבו שזהו שם לקבוצה שלמה של צמחי מלחה ממשפחת הסלקיים (chenopodiaceae)¹⁰.

נטופית רפואית (צילום: יהודה מרטה, באדיבות אתר 'צמח השדה'). זהו צמח נדיר, שנכחד מהארץ. על פי הצעתו של הרב יוסף קאפח, זוהי הבורית לשיטת הרמב"ם.

ו. קמוניא (גרסה אחרת: קמוליא). בגמ' הוא נקרא "שלוף דוץ", ורש"י (שבת צ,א וסנהדרין מט,א) מציין שאינו יודע למה הכוונה. בגמ' ביבמות (קט,ב) מוזכר "שלוף דוץ" במובן של שליפה ותקיעה (עיין רש"י ד"ה שלציון), וניתן לשער שבהקשר של קמוניא המובן הוא שיש להתאמץ ולהוציאה מכור מחצבתה. על פי זה כתב המאירי (שבת פט,ב) שהכוונה לחומר המצוי באבנים. לעומתו, הערוך (ערך אשלג) כתב שהוא עשב מיובש שנטחן ומשמש לרחיצת הידים. כעין זה כותב הרמב"ם (בפירושו למשנה בנדה) שהוא מלח המופק מהצמח 'קלי'¹¹, וכנראה פירוש זה נובע מן הירושלמי בשבת פ"ט ה"ה: "קימון – קליא". הרב קאפח מזהה את הצמח 'קלי' המוזכר ברמב"ם עם זה הקרוי כיום "יפרוק זיפני" (anabasis tifera)¹². הרמב"ם (הל' ציצית ב,ב) אף מזכיר אותו כסממן הניתן עם התכלת "כדרך שהצבעין עושין".

כיוון אחר בפירוש 'קימוניא' הוא זה של החוקר קרויס (בספרו 'קדמוניות התלמוד' ח"ב עמ' 150), שמוזהה אותו עם חומר בשם זה ביוונית, המוזכר כחומר כביסה כבר אצל

9. תרגם "אשאנאן", והוא ה"גאסול", עיין באבודרהם, פיטום הקטורת, על "בורית כרשניה".

10. פרופ' זהר עמר (הקטורת, עמ' 129. ביניהם 'מלחית אשלגנית' (ראה תמונה), שאותה מציע פרופ' יהודה פליקס ז"ל (ירושלמי שביעית פ"ז ה"א, עמ' 110-111) כזיהוי ל'בורית'. מן המדרש המובא בהערה 6 ניתן להבין שצבע הבורית תכול.

11. לשונו: "מלח אלקלי", אך אין לכך קשר למושג הכימי "חומר אלקלי", המוכר בתעשיית הסבון בימינו.

אבן ה'אלוסים'. הגאונים זיהו את הנתר עם אבן זו.

3. הרמב"ם מציע זיהוי אחר: "טפל" בערבית (וכן ביד רמ"ה בסנהדרין), והוא מתאר אותו כאבן רכה בצבע תכלת⁶, הנמסה במים ומשמשת לרחיצה וכיבוס.

מלחית אשלגנית (צילום: דרור מלמד. באדיבות אתר 'צמח השדה'). חוקרים משערים כי צמח זה והדומים לו הוא הבורית על פי זיהויו של הרמב"ם. אפרו של הצמח מכיל אשלגן.

6. כך משתמע במדרש תהלים מזמור קד: "אמר ר' פנחס בשם ר' מאיר: השמים הללו של נתר הם, או של בורית, ואין אתה יודע ממה הם, וממה שנאמר המקרה במים עליותיו הוי אומר של מים".

7. סנהדרין מט,ב, וראה כריתות ו,א ד"ה בורית ובפירושו למלאכי ג,ב.

8. הזיהוי על פי פרופ' זהר עמר, 'הקטורת' עמ' 128, וראה להלן על 'אשלג' לדעת הרמב"ם.

על פי דברי ריש לקיש: "רוק תפל צריך שיהא עם כל אחד ואחד", כלומר, מלבד היותו אחד משבעת הסממנים – יש לערבו עם כל אחד משאר הששה, ובאופן זה ניתן להכניס את מי הרגלים למקדש, מפני שהם מעורבים ברוק¹⁵. הרי"ד בפסקיו מביא מימרא זו להלכה, וכן בפסקי הרשב"ץ בנדה.

בורית רפואית. הרב יוסף קאפח מזהה אותה עם האשלג אליבא דהרמב"ם.

הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ח,י) פוסק: "וכל שבעת הסמנים שמעבירין על הכתם מעבירין על דם חטאת, חוץ ממי רגלים, שאין מכניסין מי רגלים למקדש", ואינו מזכיר שהרוק התפל צריך להיות מעורב בשאר הסממנים. גם בהל' איסורי ביאה (ט,ז), שם פירט את שבעת הסממנים ודיניהם, לא הביא את דברי ריש לקיש שצריך לערב רוק תפל בכל אחד מהסממנים.

מפרשי הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות שם) כותבים שהרמב"ם מסתמך על הגמ' בנידה (סג,א), שניסתה לסייע לדברי ריש לקיש מעניין "מי גריסין", שהוא, כאמור, פול שנלעס ברוק האדם; ודחתה הגמ', "דילמא הבלא דפומא מעלי", כלומר שהרוק או הבל הפה מועיל לגריסים בלבד, ולא דווקא רוק תפל, ואין בו צורך לשאר הסממנים. ומכיוון שנדחתה הראיה לדברי ריש לקיש – נדחו דבריו (וכן כתב המאירי בנדה שם), וממילא על כרחנו אין להכניס מי רגלים למקדש, וכוונת רבה בר אבוה לכל הסממנים פרט למי רגלים (מהר"י קורקוס; רדב"ז; לחם משנה). ומכל מקום תמהו המפרשים, כיצד ניתן לדחות את דברי ריש לקיש שלא מצינו חולק עליו, והובאו בפשטות בסוגיה כאן, רק מפני שנדחתה הראיה לדבריו? (מהר"י קורקוס; לחם משנה; ערוך השולחן העתיד עח,כה).

שמי הרגלים יתבטלו ברוב ויהיה מותר להכניס למקדש, ובכל זאת "שם שבעה סמנים איכא", ונראה שכוונתו שנשאר בהם כוח הכיבוס שבהם. לעומתו, בעל 'חוסית תנאים ואמוראים' (ערוך זכאי, מובא ב'כנסת הראשונים' כאן) סובר להיפך, שהרוב יהיה מי רגלים, ומעט רוק תפל מספיק כדי לבטל את זוהמתם, כמבואר בגמ' בברכות כה,ב.

הרומאים, ומקורו באדמת האי קימולוס (מאיי יוון, בדרום הים האגאי).

פרוק זיפני. (צילום: פרופ' עמרם אשל. באדיבות אתר 'צמח השדה'). הרב יוסף קאפח סובר שזוהי קמוניא לדעת הרמב"ם. על פי דעה אחרת צמח זה הוא סוג של בורית.

ז. אשלג. בגמ' נאמר שהוא מצוי בין נקבי המרגליות, ומוציאים אותו בעזרת ברזל מחודד. לא ברור למה הכוונה, ויש אומרים שאין הכוונה שהסבון הופק מהמרגליות עצמן, אלא ממקום גידולן, כלומר שהסבון הופק מעשבי ים¹². הרמב"ם מזהה אותו עם 'אלצאבון', והרב קאפח מסביר שהכוונה לפרח הקרוי כיום 'בורית רפואית' (saponaria officinalis). צמח זה אינו קשור לים, ואפשר שלדעתו הגמ' נקטה דוגמא לסוג מסוים, שיש כמותו ביבשה.

הכנסת מי רגלים למקדש לצורך הכיבוס

הגמ' מקשה, כיצד ניתן לכבס בשבעת הסממנים? הלא הכיבוס צריך להיות בעזרה, ואחד הסממנים הוא מי רגלים, והרי "אין מכניסים מי רגלים למקדש מפני הכבוד"¹⁴! מסקנת הגמרא היא שיש לערב את מי הרגלים ברוק תפל,

12. גם צמח זה שייך למשפחת הסילקיים הנ"ל לגבי בורית.

13. הרב שטיינזלץ בפירושו לשבת שם, ופרופ' זהר עמר ב'ספר הקטורת' עמ' 129 הערה 572.

14. על פירוש תוס' לקושיה זו ראה להלן.

15. הרדב"ז (הל' מעשה הקרבנות ח,ז) מפרש שרוב התערובת יהיה מן הרוק, כדי

הנדרשת. לפיכך, גם אם עבר הדם בסממן אחד – צריך להעביר את כולם, ולא ידך גיסא, אם העביר את כל הסממנים ועדיין הדם לא עבר – אינו צריך לכבס יותר (וראה עוד להלן בביאור שיטתו)¹⁹.

לעומתו, בשפת אמת מצדד, שאם כיבס את הבגד במקצת הסממנים, או אפילו רק במים, ועבר הדם – די בכך; והצורך בשבעה סממנים נאמר רק לקולא, שאם העביר את כולם ולא עבר הדם – דיו בכך, ומה שנשאר – ודאי אינו דם, אלא צבע (אבל מסקנתו נוטה שמדרבנן צריך לכבס בכל השבעה אפילו אם עבר הדם). ב'חידושים וביאורים' כתב יתירה מזו: אפילו אם ברי לנו שזהו דם – די בכיבוס בשבעת הסממנים, כמו בדם נדה ודאי, שאם העביר עליו שבעה סממנים – טהור (נדה סב,ב; רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב ד,יא), שכן איבד את חזותו ואין אדם מקפיד עליו (רש"י שם ד"ה מעביר עליו)²⁰.

הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ח,ו) פוסק: "כשמכבסין את מקום הדם – מכבסין אותו במים יפה יפה עד שלא ישאר לו רושם, וכל שבעת הסממנים שמעבירין על הכתם מעבירין על דם חטאת, חוץ ממי רגלים, שאין מכניסין מי רגלים למקדש". מדבריו נראה שעיקר הכיבוס הוא במים, ומטרתו שלא ישאר בו רושם, ואין זו 'פעולת כיבוס' גרידא. מאידך, משתמע שלא די בנקיון יפה במים, אלא יש להוסיף עליהם את שבעת הסממנים. נקודה נוספת מתחדשת כאן לפי שיטתו המיוחדת הנ"ל שאין מעבירים מי רגלים: בדין כתמי נידה הרי זה מעכב ("העבירין שלא על הסדר – לא עשה כלום", הל' איסורי ביאה ט,לז, וכל שכן כשהחסיר אחד מהם), ומכאן שבכיבוס דם חטאת העברת הסממנים איננה אלא למצוה מן המובחר, כדי לוודא שיצא כל הדם הבלוע בו (רדב"ז הל' מעשה הקרבנות שם ובשו"ת ח"ה סי' רמט). ראייה לדבר מלשון הגמ' "צריכים שבעה סממנים", שכן לשון "צריך" משמעה שכך הוא הדין לכתחילה, ואין זה מעכב (נימוקי חיים, על פי רש"י ברכות ט,א ד"ה אלא רבי יהודה).

בשו"ת מעיל צדקה (סי' טז, מובא ב'ספר הליקוטים' במהדור' פרנקל) הקל אף יותר מכך, שאין חובה כלל להעביר שבעה סממנים על הבגד, שכן דברי רבה בר אבוה נדחו מהלכה (מפני שלא יתכן להכניס מי רגלים למקדש), "ואם ירצה שלא לכבסו בשבעת הסממנים כלל, וייגע ויטריח בנפשו להעביר הרושם על ידי מים לבד – סגי". לדעתו, לשון הרמב"ם "וכל שבעת הסממנים... מעבירין" פירושה

אולי ניתן להביא מקור נוסף לדעת הרמב"ם: ממניין הסממנים במשנה לא משתמע כדברי ריש לקיש שאחד מהם צריך להיות גם מעורב באחרים (עמד על כך בשו"ת הרדב"ז ח"ה סי' רמט), אלא שלדעתו המשנה מתפרשת כך: רוק תפל ועצמו מי גריסין ומי רגלים וכו', כלומר שלמעשה יש כאן ששה סממנים ואחד המצורף לכולם. לשיטתו הכרח לפרש, שהמשנה האומרת "מי גריסין – לעיסת גריסין" באה לומר כדבריו, שמי הגריסין מצורפים לרוק התפל, וזוהי דוגמא לכל השאר, שכן אם לא נפרש כך – אין זכר במשנה לתערובת רוק בשאר הסממנים. והנה, הגמ' בהמשך מביאה את דברי ר' יהודה: "מי גריסין רותח, ועובר [כלומר, קודם] שיתן לתוכו מלח", ולשיטתו לא מדובר כלל על לעיסה של הגריסים, אלא על מי בישולם. לפי דבריו, יש דוחק רב לפרש שהרוק מצורף לשאר הסממנים¹⁶. ומאחר שר' יהודה אינו סובר כריש לקיש – אין לנו להגדיל מחלוקתו על תנא דמתניתין ולומר שנחלקו בפירוש המשנה כולה, שלדעת משנתנו שבעת הסממנים הם ששה ועמהם רוק ולדעת ר"י הם שבעה נפרדים זה מזה, אלא עדיף לומר שנחלקו רק בטיבם של מי גריסים; וממילא נדחו דברי ריש לקיש.

יש שהביאו ראייה לשיטת הרמב"ם מהברייתא העוסקת בפיתום הקטורת (כריתות ו ע"א), שם נאמר גם כן: "זהלוא מי רגלים יפים לה (לציפורן), אלא שאין מכניסים מי רגלים למקדש", ולא הוזכרה אפשרות להכניס מי רגלים לעזרה על ידי עירובם ברוק תפל, הרי שאין עירוב זה מועיל להתיר את הכנסתם (הגר"א נבנצל שליט"א, מובא ביוסף דעת כאן)¹⁷.

בעל ליקוטי הלכות סתם כריש לקיש וכפשטות מסקנת הגמרא, שיש לערב רוק תפל בכל הסממנים וכך ניתן להכניס גם מי רגלים למקדש, ואת דעת הרמב"ם הביא רק כ"ש אומרים". גם בעל ערוך השלחן העתיד (עח,כד-כה) הביא את דברי ריש לקיש להלכה, ותמה על הרמב"ם שלא פסק כמותו.

הגדרת החובה לכבס בסממנים

בעל מקדש דוד (סי' לא,ה) שואל: מדוע נאמר שיש צורך להעביר שבעה סממנים על הבגד? אם הבגד נתכבס בפחות מזה – לשם מה להוסיף עוד סממנים? ואם לאחר העברת כל הסממנים טרם נתכבס הבגד – צריך לעשות כל מה שאפשר כדי לכבסו¹⁸! לפיכך חידש, שהעברת שבעת הסממנים לא נמדדת בתוצאה של העברת הכתם, אלא קיימת מצוה לעשות פעולת כיבוס, וזוהי הגדרת הפעולה

16. גם מעצם דבריו "מי גריסין רותח" משמע כן, שהרי אם יערב את הרתחים בכמות ניכרת של רוק תפל – תתבטל רתיחתם, אלא אם יתן מעט כל כך שאין בו כדי להשפיע.

17. יש בזה קושי, שכן הגמ' עצמה כאן מביאה ברייתא זו, ובכל זאת מתרצת שניתן להכניס את מי הרגלים המעורבים ברוק תפל. אם כן יש לומר שרוק תפל מועיל לכיבוס אבל לא לשריית הצפורן. אפשרות אחרת: גם על ידי תערובת עדיף שלא להכניס מי רגלים למקדש, אבל זאת בתנאי שיש להם תחליף טוב, כגון יין קפריסין (וההצעה להמירו במי רגלים היא מפני שהם קלים יותר להשגה, ולא מפני שהם טובים יותר), ואילו בכיבוס אין להם תחליף טוב.

18. הוא מסביר שאין מקום לשאלה זו לגבי המשנה בניה על כתמים, שכן שם מטרת הכיבוס היא בירור דינו של הבגד, האם זהו דם או צבע, ורק לאחר שיעברו כל הסממנים והכתם נשאר בעינו – הוכח שהוא צבע.

19. הדבר דומה לחיוב מריקה ושטיפה, שמצאנו לו הגדרה מפורטת (להלן צו,ב), ולא נאמר שישטוף עד שיכלה הלכלוך, וראה להלן מערכה רנ, שלדעת הרמב"ם על כל פנים במריקה "אינו חייב לדקדק בכך עד שיסיר כל סימן".

20. ב'חידושים וביאורים' כתב שמסתבר שהיא הלכה למשה מסיני שזוהו גדר כיבוס.

דין: בהלכות נדה הסממנים משמשים ככלי עזר להבחנה בין דם לצבע, ועל כך יש מקום לומר שחז"ל מסרו לנו כלי אבחנה מסוים ואנו חסרים אותו, אבל כאשר המטרה איננה להבחין בין דם לצבע, אלא לכבס את הדם ולהסירו – הרי כל תכשיר המבצע את הפעולה ראוי לכך²¹.

תוס' (ד"ה והא) כותבים במפורש שאין הכרח להשתמש בשבעת הסממנים הללו דווקא, כל שיש בדינו חומר ניקוי טוב כמותם. נקודת המוצא לדבריהם היא תמיהה על קושיית הגמ': "והא בעי שבעת סממנין". ממהלך הסוגיה משמע שקושייה זו נובעת מדברי ריש לקיש אודות כיבוס המעיל (ולא כרש"י הכותב "אמתניתין קפריך"), ולכאורה גם ללא דבריו יש להקשות: כיצד אומרת המשנה שיש לכבס בעזרה? הרי אין מכניסים מי רגלים למקדש! והשיבו, שאת המשנה יש להעמיד בכיבוס "על ידי צפון" [סבון], שהוא חומר כיבוס חזק יותר משבעת הסממנים, ומעביר גם צבע (נדה סב,א), אבל באופן זה אי אפשר לכבס מעיל, שכן בכך יעבור צבע התכלת שעליו²², ולכן הגמ' מתקשה רק מחמת דברי ריש לקיש אודות המעיל. הרי שלדעת תוס' אין הכרח לכבס בשבעת הסממנים דווקא, ואם יש בדינו חומר ניקוי טוב מהם – הרי זה כשר²³. כדעה זו כותב גם בפירוש המיוחס לר"ש לספרא (צו פרק ו,ח), שמותר לכבס על ידי 'צפון'²⁴.

הדברים עולים בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם ורוב ככל האחרונים הנ"ל, שסוברים שהשימוש בשבעת הסממנים נאמר למצוה מן המובחר, או שאינו חובה כלל כאשר הבגד התנקה. לעומת זאת על פי בעל מקדש דוד הנ"ל, שמסביר שהעברת שבעת הסממנים היא גדר פעולת הכיבוס שציוותה התורה, יש מקום לומר שכוונת התורה לסממנים אלו דווקא²⁵. אלא שאין הכרח להבין כך בשיטתו: מסתבר שלא בא לומר שהתורה הצריכה רק לעשות 'טקס של כיבוס' ללא קשר לתוצאותיו; כוונת התורה אכן שהדם יוסר בפועל, אבל הדרישה הנובעת מכך היא לעשות כיבוס אחיד בכל הדמים, ואין הדבר נבחן על פי נקיון הדם המסוים הזה דווקא. ממילא, הגדרת המצוה היא לעשות פעולת כיבוס טובה ומקובלת, בכל דרך שהיא הראויה בדרך כלל להסיר את הדם, ואפילו בחומרים אחרים מאלו שמנו חכמים²⁶. על פי כל האמור, נראה שאין כל מניעה שכיבוס דם

שמותר להעביר אותם על הבגד כדי לזרו את העברת רשם הדם ממנו, פרט למי רגלים. במרכבת המשנה (הל' איסורי ביאה ט,לו) סובר גם כן שהעברת הסממנים אינה חובה, ולמד זאת מסוגיית הגמ' (צד,א) על כיבוס בעור, שמוכיחה ממשנתנו ש"עור בר כיבוס הוא", ומקשה על המשנה בשבת המתירה לתת מים על העור, ולא תירצה שבמשנתנו העור בר כיבוס משום שמלבד המים יש שבעה סממנים.

כיבוס דם חטאת במכונת כביסה. מן התוספות מתברר שמצות הכיבוס יכולה להעשות בכל אופן שמסלק לחלוטין את הדם, ולשיטתם אין מניעה שמצוה זו תתקיים גם בעזרת מכונת כביסה ואבקות כביסה המצויות בשימוש כיום, ובלבד שהדם יתנקה היטב.

האם בימינו ניתן לכבס בחומרי ניקוי אחרים?

לאור הקושי בזהווי חומרי הכביסה שמנו חכמים, יש לדון האם הכרח לקיים את מצות הכיבוס דווקא בחומרים אלו, או שניתן לקיימה בחומרי ניקוי המצויים בדינו כיום. כאמור, הבית יוסף כתב לעניין כתמי נדה שאין בדינו כיום אפשרות להשתמש בחומרים שמנו חכמים, ולכן בטל עניין העברת הסממנים בכללו; אולם הדברים אינם דומים לנדון

21. בה אבוה דווקא ז' סימנים קאמר ולא צפון, דאיזה סברא יש בזה, כיון דצפון עדיף... רק בא למעט כיבוס בעלמא שהוא בנתר ואהל".

22. וראה בתוס' בנדה (נו, ב ד"ה בודקות) שכתבו: "ואי מצאה הכתם מעבירה עליי שבעה סממנים או תעשה כיבוס גמור וטוב, דהא חזינן דעל ידי כיבוס טוב הולך הכתם בלא סממנים", ועיין תוס' יו"ט (נדה ט,ו) ו'תוספות אנשי שם' שם, בשם לחם שמים.

23. כלומר, מכיוון שסממנים אלו הם דרך הכובסים, כוונת התורה באומרה "תכבס" לעשות את פעולת דרך הכובסים כפי שנעשתה בזמן מתן תורה, באמצעים הנהוגים ומקובלים אז, כאילו אמרה התורה: "תכבס ברוק תפל ומי גריסים" וכו'.

24. בהערות 'שמועת חיים' על המקדש דוד העיר על דבריו מתוס', שהתירו את הכיבוס ב'צפון', ולדברינו נתיישבה הערתו.

21. הבדל נוסף בין הנושאים: בהלכות נדה אין מצוה לכבס את הבגד, אלא שנתנו חכמים בדינו כלי עזר לברר את טהרת הבגד, וכשיש ספק אודות החומרים – אי אפשר להקל מספק. לעומת זאת כאן הכיבוס הוא מצוה, ולפיכך אפילו אם ספק בדינו – ראוי להחמיר ולקיים את המצוה מספק.

22. "ושמא גם היה עובר בעשה אם היה מעבירו, משום 'כליל תכלת'" (המיוחס לר"ש לספרא צו פרק ו,ח). אמנם בגמ' בבבא קמא (צג,א) נאמר שצבע 'קלא אילן' אינו עובר על ידי צפון, וכל שכן תכלת, החזקה מקלא אילן (מנחות מב,ב-ג,א); אבל יתכן שהצבע לא יעבור, אלא ידהה (שו"ת משיב דבר ח"ב סי' צז-צח).

23. תוס' כאן מסיימים: "מיהו אמילתא דרבה בר אבוה גופא... הוה מצי לאקשוויי", שכן הוא אומר שיש מצב שבו מכבסים בשבעת הסממנים, והדבר לא יתכן בעזרה. משפט זה אינו שולל את המסקנה הנ"ל מדבריהם, שמותר לכבס באופן אחר המועיל כשבעה סממנים (כך ביאר ב'מים קדושים', וכתב: "דזה ודאי אין סברא לומר דרבה

נחלקו המפרשים בהגדרת החובה לכבס בשבעת הסממנים: יש אומרים שזוהי הגדרת פעולת הכיבוס המחויבת, ולכן גם אם הבגד נקי – יש להמשיך ולהעביר את הסממנים, וכן להיפך, אם הועברו הסממנים – די בכך, גם אם נותר רושם מן הדם (מקדש דוד). ויש אומרים שהעברת הסממנים נאמרה רק לקולא, שאם העבירם – די בכך גם אם נשאר רושם הדם, אבל אם הדם התנקה בפחות זה – נתקיימה מצות הכיבוס (חידושים וביאורים). ברמב"ם משתמע שגם אם הדם נתנקה – יש להעביר את הסממנים, אך זאת כמצוה מן המובחר, ואינו מעכב בכיבוס (רדב"ז), ויש אומרים שלדעתו העברת הסממנים איננה חובה כלל (מעיל צדקה; מרכבת המשנה).

דעת תוס' והמיוחס לר"ש שניתן לקיים מצות כיבוס גם בחומרי כביסה טובים אחרים, כגון בחומרי כביסה המצויים בימינו, ונראה שכך דעת הרמב"ם והאחרונים הנ"ל.

החטאת במקדש השלישי יתבצע במכונת כביסה ובאבקות כביסה רגילות שלנו²⁷.

סיכום

בגמ' נאמר שיש לכבס את דם החטאת בעזרת שבעת הסממנים שמנו חכמים לטהרת כתמי נדה. חלקם ידועים (רוק תפל ומי גריסים ומי רגלים) וחלקם לוטים בערפל (נתר ובורית קמוניא ואשלג), ולפיכך כתבו הפוסקים שאין להשתמש באמצעי זה בהלכות נדה.

בגמ' נאמר שמכיוון שאין להכניס מי רגלים למקדש יש לערב אותם ברוק תפל, על פי שיטת ריש לקיש שכל אחד מהסממנים צריך להיות מעורב בו. הרמב"ם פסק שאין צורך לערב את הסממנים ברוק וגם אין להכניס מי רגלים למקדש כלל, ולכיבוס דם חטאת יש להשתמש בששה סממנים בלבד, והאחרונים התחבטו ביישוב הסוגיה לשיטתו.

מערכה רנא. בישול ללא בליעה בכלי (צה,ב)

במריקה ושטיפה

מההקשר בו מובאים דברי רמי בר חמא, אחרי הברייתא על "וכלי חרש אשר תבושל בו ישבר", מבואר שספקו עוסק בתנור של חרס, והדיון הוא האם מצוה לשוברו, וכך פירש רש"י (ד"ה מהו וד"ה בלוע בלא בישול). לא ברור האם הספק נאמר גם בתנור של מתכת, לעניין החיוב למרק ולשטוף אותו. רבא מנסה לפשוט את הספק מן המשנה: "אחד שבישל בו ואחד שעירה לתוכו רותח", הרי שדי בבליעה בלא בבישול, והוא הדין לבישול בלא בליעה (רש"י ד"ה ואחד שעירה לתוכו: "אלמא אחדא קפיד", וכן בשו"ת הרשב"א ח"א סי' עז), ולפי ראייתו כך הדין גם במריקה ושטיפה, שהרי משפט זה נאמר במשנה גם עליהן (ר' עקיבא איגר, שפת אמת וזבח תודה)¹. אלא שיש לומר שרמי בר חמא הסתפק רק בכלי חרס, ועל פי מה שדחה את ראיית רבא, שיש לחלק בין בליעה לבין בישול לבדו, חזר למקומו הספק בכלי חרס בלבד.

לשון הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ח,יד): "צלה הבשר באוויר תנור של חרס יש בדבר ספק", ומשמע שבמתכת אין ספק שהתנור פטור ממריקה ושטיפה (לחם משנה, ותמה על

הספק וביאורו

הגמרא מביאה את ספקו של רמי בר חמא: "תלאו באוויר תנור – מהו? אבישול ובילוע הוא דקפיד רחמנא, או דילמא אבישול בלא בילוע?". רש"י מפרש שתלו שיפוד של חטאת באוויר התנור, כך שבשר החטאת נצלה בלא נגיעה בתנור, והספק הוא האם התנור טעון שבירה, משום שבשר החטאת נתבשל בו, או שאינו טעון שבירה, כי בשר החטאת לא נבלע בו. הגמ' מבארת שבמצב הפוך, שהיתה בליעה בלא בישול, אין ספק שהכלי טעון שבירה, ככתוב במשנה לגבי עירווי תבשיל רותח לכלי.

ניתן להבין שהספק הוא האם שבירת כלי חרס היא "גזירת הכתוב" בלא טעם, ולכן היא נצרכת אפילו כשלא נבלע בו דבר, או שטעם השבירה הוא כדי לבטל איסור נותר הבלוע בכלי (עיין במערכה רמג), ולכן אינו אלא כשנבלע בו דבר (עיין תוס' צו,א ד"ה אלא). פירוש אחר: הצד לאסור הוא מחמת הריח הנבלע בתנור (חתם סופר עבודה זרה סו,ב; יכהן פאר כאן). ואף שבכל מקום ריח אינו אוסר (עיין בגמ' בעבודה זרה שם) – בקדשים שמא החמירה התורה יותר.

התהליך במכונה, גם אם אינו ממש ככסוס, מהווה תחליף יעיל לכסוס. יש להוסיף, שהרמב"ם בהל' מעשה הקרבנות השמיט את עניין הכסוס (אולי לשיטתו הנ"ל שהדימוי לכתם נדה הוא לרווחא דמילתא ולא בדווקא), ושמא סמך על דבריו בהל' איסורי ביאה.

לעניין עצם השימוש במכונה חשמלית במקום ביד האדם, ראה לעיל מערכה רלה.

1. על פי המשך המשנה: "אחד קדשי קדשים... טעונים מריקה ושטיפה", וכן מפורש בספר צו פרק זא, זא (זבח תודה).

27. אין טעם לחשוש שמא חומרי הניקוי שלנו פחות טובים מאלו שהיו בשימוש בעבר, ובפרט שאנו רואים שדם נידה מתכבס בהם היטב. יתירה מזו: כאמור, חומרי הכיבוס בימינו אינם שונים במהותם מאלו שהיו בעבר ונמנו על ידי חז"ל. המדע המודרני איתר בחומרי הכביסה הקדומים את היסודות והתהליכים הכימיים שגורמים את פעולת הכיבוס, ומצא מקורות חלופיים להפקת אותם יסודות.

באשר לחיוב ה'כסוס' (המבואר בגמ' בעמ' ב), מסתבר שמטרתו היא שיפור הניקוי, וממילא כשם שאבקת הכביסה מועילה כתחליף לשבעת הסממנים כך גם